

Roman Kordonski

Likwidacja Kościoła greckokatolickiego w latach 1939–1946 na Ukrainie

Studia Warmińskie 52, 281-290

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman Kordonski
Wydział Teologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Likwidacja Kościoła greckokatolickiego w latach 1939–1946 na Ukrainie

Słowa kluczowe: Kościół greckokatolicki, represje, prześladowania.
Keywords: Greek Orthodox Church, repressions, persecution.
Schlüsselworte: griechisch-katholische Kirche, Repressalien, Verfolgungen.

Polityka Związku Radzieckiego względem Kościła greckokatolickiego

Lata 1939–1941 charakteryzują się wstępną fazą likwidacji Kościoła greckokatolickiego¹ oraz licznymi formami prześladowań. Wskutek porozumienia zawartego we wrześniu 1939 roku pomiędzy III Rzeszą a Związkiem Radzieckim, zachodnio-ukraińskie ziemie, jak również UGCC znalazły się pod wpływem radzieckim. Był to początek prześladowań duchowieństwa i wiernych należących do UGCC, przez co od tej pory musieli oni działać w ukryciu. Władze radzieckie przejęły dodatkowo oficjalny patronat nad UGCC. Z tamtego okresu zachowało się wiele listów adresowanych do Stolicy Apostolskiej, których autorami były osoby duchowne. Metropolita Andrzej Szeptycki pisał m.in., że: „wszelkie rozporządzenia, które przychodzą od władz sowieckich są celowo ukierunkowane wyłącznie na to, aby nas upokorzyć, przygniść oraz zniszczyć. Przyjechali do nas z Kijowa i Moskwy cała horda urzędników, prawników i upoważnionych, którzy sami nie wiedzą co mają robić i mieszają się do wszystkiego [...] grożąc karą śmierci. Wygląda na to, że urzędnicy bolszewicy

Adres/Adresse/Anschrift: mgr Roman Kordonski, Wydział Teologii, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul Hozjusza 15, 11-041 Olsztyn, r.kordonski@gmail.com.

¹ Kościół greckokatolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego (ukr. Українська Греко-Католицька Церква – УГКЦ). Dalej: UGCC.

mają władzę zabijać ludzi, bez pociągania ich do odpowiedzialności”². W liście do Stolicy Apostolskiej metropolita prosił Ojca Świętego o apostolskie błogosławieństwo, żeby móc stać się świadkiem wiary w intencji jedności Kościoła. Akcentował również, że jest gotów stać się męczennikiem za wiarę i jedność Kościoła Chrystusowego. Można wnioskować, że hierarcha zdawał sobie sprawę z powagi zaistniałej sytuacji kryzysowej, która niewątpliwie prowadziła do zniszczenia UGCC. Pisał wobec tego listy do księży, zwoływał zebrania w celu dania osobistych wskazówek i rad w ich codziennej pracy duszpasterskiej. Z analizy listu wynika także, że metropolita zachęcał duchowieństwo do podporządkowania się władzom radzieckim wyłącznie w przypadkach, gdy działania te nie były sprzeczne z prawem Bożym.

Jeszcze w sierpniu 1941 r. metropolita w liście do Papieża Piusa XII, analizując sytuację polityczną pisał: „[...] są próby zastraszania duchowieństwa oraz wiernych poprzez wymagania paszportowe, określone zezwolenia i nakazy bezwzględnie przestrzegania wszelkich innych rozporządzeń, jakie tylko można sobie wyobrazić, które ograniczają prawa obywatelskie [...]. Nad naszymi głowami [...] cały czas ciąży zagrożenie prawdziwego prześladowania [...]. Listy pasterskie oraz rozporządzenia są konfiskowane z przyczyn absurdalnych”³.

Metropolita A. Szeptycki zaznaczał, że oprócz aresztowań, duchowieństwo doznaje i innych form prześladowań. Przykładowo, ukraińskim katolickim księżom kategorycznie zakazano udzielania sakramentów świętych hospitalizowanym jeńcom, chrzczenia Żydów itd.⁴

W kolejnym liście z 7 listopada 1941 r. metropolita pisał, że: „okupacja bolszewicka, która trwała prawie 2 lata, spowodowała całkowitą ruinę biednego narodu ukraińskiego. Liczba wiernych, których wywieziono, uwięziono czy zabito jest nie do zliczenia. Tylko w mojej Lwowskiej Archidiecezji ich liczba sięga dwustu tysięcy. W mojej diecezji było zabitych albo umarło w więzieniu 12 księży, a w przemyskiej około 20. Na Syberię wywieziono 33 księży. Nawet prości mieszkańcy wsi, których ominęło wywiezienie czy uwięzienie, mocno ucierpieli poprzez przymusową pracę, konfiskację majątku, nadmierny podatek

² Митрополит Андрей Шептицький: *Життя і діяльність: Документи і матеріали 1899–1944*, Т. II, Церква і суспільне питання, Кн. 2, Листування, Місіонер, Львів 1999, s. 15.

³ *Лист митрополита А. Шептицького до папи Пія XII, 29–31 серпня 1942*, Actes et Documents du Saint Siege relatifs à la seconde Guerre Mondiale, Citta del Vaticano, 1967, №. 3, *Le Saint Siege et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes, 1939–1945*, s. 627.

⁴ Рог. М. Гринчишин, *Артикули для інформативного процесу беатифікації й канонізації Слуги Божого Андрея Шептицького, Архиспископа Львівського Українців, Митрополита Галицького, єпископа Кам’яниця-Подільського, Артикули до зпочаткування процесу*, Накладом Постуляції М.А., Рим 1958, s. 45.

czy częste odwiedziny przez milicję, która na każdym kroku, gdzie tylko mogła znęcała się na bezbronnych narodzie. W niektórych przypadkach całe miejscowości zostały przesiedlone. Za te prześladowania i ofiary Bóg wynagrodził naszemu narodowi wzmocnieniem i odrodzeniem życia religijnego. Obecnie kościoły i konfesjonały są przepelnione wiernymi, a nawet wśród młodzieży zrodziła się chęć obrony i zachowania swojej wiary. I tak, w wyniku tego trudnego przeżycia my wychodzimy oczyszczeni duchowo oraz umocnieni w wierze. Za to wszystko niech będzie chwała Bogu”⁵.

Ponadto, w materiałach źródłowych odnotowano przypadki rozwiązań licznych klasztorów przynależących do UGCC, majątek których został skonfiskowany. Co więcej, masowo likwidowano szkoły oraz sierocińce, które były prowadzone przy kościołach unickich, jak również instytucje i organizacje religijne, wraz z ich majątkiem. Powszechnie brakowało sędziów, adwokatów oraz instytucji prawnych, które mogłyby bronić praw obywatelskich. W urzędach panowało z jednej strony bezprawie, z drugiej zaś całkowite zamieszanie, co doprowadziło do braku odpowiedzialności ze strony władz lokalnych. Ze wspomnień starszego pokolenia wyłania się opinia, że bolszewicy na każdym kroku byli złośliwi, przepełnieni nienawiścią do osób religijnych oraz księży, szczególnie wobec mieszkańców zachodniej Ukrainy⁶.

Za jedną z przeszkód na drodze sowietyzacji zachodnio-ukraińskich ziem, władze partyjne uznały istnienie UGCC, który był nosicielem ukraińskiej idei narodowej, miał znaczący wpływ na świadomość mieszkańców zwłaszcza zachodniej Ukrainy, jak również odgrywał istotną rolę nie tylko w życiu religijnym, ale także społecznym i politycznym. Powodowało to, że komunistyczne władze w Moskwie i Kijowie poczyniły kroki w kierunku likwidacji UGCC na całym obszarze ZSRR. Jak odnotowano w odtajnionych materiałach z archiwów SBU⁷, UGCC i jego duchowieństwo stały się obiektem prześladowań. W 1940 r. opracowano plan likwidacji UGCC, który został zatwierdzony w styczniu 1941 r. przez Komisarza Ludowego ds. Wewnętrznych Ławrientija Berię. Wówczas po raz pierwszy pod kontrolą NKWD znalazł się ks. Hawryło Kostelnik (ukr. Гаврило Костельник) – teolog, ideolog przyłączenia ukraińskich grekokatolików do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej oraz przewodniczący tzw. grupy ini-

⁵ Лист митрополита Андрія з 7 листопада 1941 р. до Апостольської столиці, Письма-послання митрополита Андрія Шептицького, ЧСБВ з часів німецької окупації, Йорктон 1969, Ч. 2, Бібліотека логосу, Т. 30, s. 165–182; *Actes et documents*, III, I, s. 491, № 1.

⁶ Zgodnie z relacją M.T., kobieta, lat 80, W.S., mężczyzna, lat 82 (Pałahytcze, woj. Iwano-Frankowskie, dn. 23.07.2014). Kwestią trudną jest podanie określonej liczby ofiar wśród osób duchownych oraz wiernych. Ponadto, jak wspominają naoczni świadkowie tamtych czasów, losy aresztowanych często były nieznanne i uznawano ich za osoby zaginione.

⁷ Служба Безпеченства України – укр. СБУ.

cjatywnej⁸. Zatwierdzony przez Berię plan przewidywał przede wszystkim zerwanie relacji ukraińskich grekokatolików z Watykanem. Oczywiście jest, że plan ten był zatwierdzony przez samego Stalina, ale dokumentów, które bezpośrednio wskazują na udział przywódcy Kremla w sprawie niszczenia UGCC do tej pory nie opublikowano⁹.

Pełniący funkcję przewodniczącego Rady ds. Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRR, pułkownik bezpieczeństwa narodowego Grigorij Karpow otrzymał od Wiaczesława Mołotowa¹⁰ polecenie opracowania wytycznych skierowanych przeciwko katolicyzmowi, w szczególności w odniesieniu do UGCC, które wkrótce zostały przedstawione Stalinowi, Mołotowowi i Berii. Był to tzw. plan zniszczenia katolicyzmu oraz eksterminacji Unii Brzeskiej¹¹. Uznanie przez UGCC zwierzchnictwa Biskupa Rzymu uniemożliwiłoby bowiem jego podporządkowanie władzom radzieckim. Z tego powodu polityka Związku Radzieckiego oraz Cerkwi Prawosławnej względem UGCC była jednoznaczna i uznano, że nie powinien on istnieć.

Radziecki ideolog A. Arturów w pracy *Watykan i jego polityka*, która została wydana w Moskwie 1947 r., podaje, że Związek Radziecki wszelkimi siłami musi zwalczać Watykan, jeżeli chce zdobyć wiodącą pozycję w świecie współczesnym. Jego zdaniem „koegzystencja”, a tym bardziej „porozumienie między Kościołem Katolickim a komunizmem jest niemożliwe, gdyż wpływ Kościoła

⁸ Grupa inicjatywna na rzecz reunifikacji Kościoła grekokatolickiego z Cerkwią Prawosławną, na czele której stał ks. Hawryło Kostelnyk. Grupa inicjatywna została upoważniona do załatwienia z rządem wszystkich kwestii prawnych dotyczących administrowania parafiami grekokatolickimi. Grupa inicjatywna prowadziła również działania określane jako reedukacja polityczna grekokatolików. W sierpniu 1945 r. rozproszyla pięć tysięcy egzemplarzy antypapieskiej broszury (autorstwa ks. H. Kostelnyka), atakującej unię brzeską i wzywającą do przyjęcia prawosławia. W czasie wielu prywatnych spotkań z księżmi H. Kostelnyk twierdził, że mimo formalnego przejścia do rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej będą oni mogli zachować dotychczasową obrzędowość i służyć wiernym bez żadnych zmian. Sugerował, że tylko takie rozwiązanie jest działaniem dla dobra wiernych. Równocześnie przedstawiciele „grupy inicjatywnej” systematycznie informowali władze o opornych kapłanach. Ci ostatni, o ile nie zdecydowali się na podpisanie dokumentu poświadczającego wolę konwersji na prawosławie – byli automatycznie usuwani ze swoich parafii, a najczęściej aresztowani.

⁹ Por. В. Буфера, *Ліквідація греко-католицької Церкви: подібне та відмінне*, <http://www.religion.in.ua/main/history/4446-likvidacija-greko-katolickoyi-cerkvi-podibne-ta-vidminne.html> (12.02.2015).

¹⁰ Od 21 marca 1941 r. do 6 września 1945 r. był członkiem Biura Rady Komisarzy Ludowych ZSRR, a od 16 sierpnia 1942 r. do 19 marca 1946 r. I zastępcą przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych ZSRR.

¹¹ Instrukcja nr 58, w której zawarto następujące postulaty: „1) Metody oderwania parafii Kościoła grekokatolickiego (unickiego) w ZSRR od Watykanu i włączenie ich do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego; 2) Wykorzystanie wspólnot starokatolickich jako opozycji wobec Watykanu oraz inne metody walki z katolicyzmem w zachodnich republikach ZSRR; 3) Metody umocnienia wpływu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za granicą; 4) Uwagi dotyczące zorganizowania w Moskwie Ogólnoświatowej Konferencji Kościołów Chrześcijańskich (niekatolickich) jako przeciwwagi dla wiodącej roli Watykanu w świecie”. Por. J. Stocki, *Lwowski sobór 8–10 marca 1946 r., przygotowania, przebieg i skutki. Rola systemu totalitarnego*, Pamięć i Sprawiedliwość 1 (2009), s. 237.

Katolickiego na skalę światową nie jest spójny z komunistycznym internacjonalizmem”¹². Ponadto, autor zaznacza, że papież, będąc głową najbardziej wpływowej instytucji kościelnej, za wszelką cenę będzie podporządkować sobie wszystkie Kościoły chrześcijańskie, w tym i Rosyjską Cerkiew Prawosławną. Zważając na to, że do porozumienia między Moskwą a Watykanem może dojść na tle obrządku, władze radzieckie nie mogły zaakceptować faktu istnienia UGCC na terytorium ZSRR.

Z powyższego wynika, że prześladowania i niszczenie UGCC były nie tylko skutkiem bieżącej polityki radzieckiej, ale i ideologii komunistycznej. Dopóki UGCC uznawał zwierzchnictwo papieża – nie mogło dojść do legalizacji działalności UGCC w ZSRR.

Myśl ateistycznego ideologa A. Arturowa popierali hierarchowie rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Świadczy o tym fragment listu arcybiskupa Makarego, w którym pisze on: „U nas dla Unii nie ma miejsca; co więcej, ani być nie może”¹³.

W czasopiśmie Patriarchatu Moskiewskiego z roku 1948 r., ukazało się szereg artykułów, w których krytykowano politykę Watykanu i papieża Piusa XII. Z tego powodu jezuicki historyk A.M. Amann zaznacza, że „rosyjska Cerkiew Prawosławną podąża wiernie za polityką reżimu bolszewickiego”¹⁴. Cerkiew Prawosławną została wykorzystana jako narzędzie władzy komunistycznej i imperializmu rosyjskiego. Dlatego także ją należy obciążać odpowiedzialnością za likwidację UGCC w roku 1946¹⁵.

Powrót bolszewików w roku 1944

Tuż po śmierci metropolity A. Szeptyckiego (1 lipca 1944 r.) rozpoczęła się nowa fala terroru bolszewickiego względem UGCC. Była to jawna oraz celowa destrukcja, która miała na celu całkowite wyeliminowanie UGCC z terytorium ZSRR. Władze radzieckie wystosowały pismo do wszystkich biskupów unickich zachodniej Ukrainy i nakazały zerwanie wszelkich więzi ze Stolicą Apostolską oraz przyjęcie zwierzchnictwa Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Josyf Slipyj¹⁶, zostając nowym metropolitą Lwowskim,

¹² Zob. A. Артуров, *Ватикан и его политика*, Москва 1947, s. 23.

¹³ Журнал Московської Патріархії 10 (1949), s. 9. Arcybiskup Makary – zwierzchnik Cerkwi Prawosławnej na terytorium Galicji. 21 kwietnia 1946 r. za znaczący wkład w sprawie likwidacji UGCC otrzymał tytuł arcybiskupa rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Por. *Світло православія*, Видання Львівської єпархії Української Православної Церкви 2 (2011), s. 11–12.

¹⁴ Zob. *Сторія дела Кієза Русса*, Торіно 1948, s. 542–544.

¹⁵ Por. У. Флоріді, *Москва е іль Ватікано*, Мілано 1976, s. 121–123.

¹⁶ Укр. Йосиф Сліпий, greckokatolicki arcybiskup metropolita Lwowa, kardynał prezbiter od 1965 r.

1 listopada 1944 r. próbował odnaleźć nić porozumienia między UGCC a władzą radziecką. Niemniej wszelkie podjęte przez niego działania zakończyły się niepowodzeniem, ponieważ władze radzieckie miały już gotowy plan dotyczący likwidacji UGCC.

Początek akcji nawrócenia na prawosławie, która polegała na „resocjalizacji” duchowieństwa, miał miejsce na tzw. soborach powiatowych, podczas których nadzór sprawowała milicja. W ich trakcie bolszewicy agenci dyskredytowali unię brzeską oraz Stolicę Apostolską. Owe zabiegi miały na celu zachwianie ufności księży do swoich hierarchów oraz Biskupa Rzymu. Równocześnie sowiecka prasa wszczęła kampanię masowego ataku przeciwko UGCC. W druku zaczęły ukazywać się liczne artykuły przeciwko unii brzeskiej, Watykanowi oraz hierarchii kościelnej UGCC. Na przykład bolszewicki publicysta W. Rosołowicz w artykule *Z krzyżem i mieczem* zaatakował nieżyjącego metropolitę, zniesławiając jego autorytet, a także wśród wiernych wprowadzał zamęt oraz próbował poróżnić ich z hierarchami UGCC. Władze radzieckie zdawały sobie sprawę, że takie działania w przyszłości przyniosą oczekiwane efekty oraz przyczynią się do realizacji planu likwidacji UGCC.

Planowanym działaniem Patriarchy Aleksego I było zniesienie metropolii halickiej oraz przyłączenie jej do kijowskiej metropolii rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. W tym celu do Lwowa został wysłany biskup Makary, który otrzymał godność Biskupa Lwowskiego oraz Tarnopolskiego. Celem biskupa Makarego było zapoczątkowanie procesu stopniowego włączenia UGCC do Patriarchatu Moskiewskiego, dlatego przybył on do Lwowa jeszcze przed Świątami Wielkanocnymi w 1945 r. Należy zaznaczyć, że biskup Makary uważał biskupów katolickich za główną przeszkodę w procesie połączenia dwóch narodów, stąd należało ich jak najszybciej usunąć, aby nie sprawiali problemów. Nocą z 10 na 11 kwietnia 1945 r. bolszewicy zniemacka zaatakowali, a następnie aresztowali biskupów UGCC. Tej nocy służby NKWD wywozły ze Lwowa metropolitę Józefa Ślepego oraz jego pomocnika biskupa Nikitę Budkę¹⁷. Uwięziono także apostolskiego wizytatora na Wołyniu – biskupa Mikołaja Czarneckiego¹⁸, który od czasów niemieckiej okupacji przebywał we Lwowie. Ze Stanisławowa wywieziono biskupów Grzegorza Homyszyna¹⁹ wraz z jego pomocnikiem Iwanem Latyszewskim²⁰.

¹⁷ Никита Будка (ukr.) – od 1928 r. biskup pomocniczy archidiecezji greckokatolickiej we Lwowie. Według oficjalnej wersji zmarł na zawał serca w obozie koncentracyjnym w Karagandzie.

¹⁸ Миколай Чарнецький (ukr.) – biskup, błogosławiony Kościoła katolickiego, redemptorysta, profesor filozofii i teologii dogmatycznej, biskup tytularny Lebedus.

¹⁹ Григорій Хомишин (ukr.) – od 1904 r. greckokatolicki biskup stanisławowski, błogosławiony Kościoła katolickiego, męczennik. Zmarł w więzieniu łukianowskim w Kijowie w grudniu 1945 r.

²⁰ Іван Латисьевський (ukr.) – greckokatolicki stanisławowski biskup pomocniczy w latach 1929–1959.

W Berlinie aresztowano prałata Piotra Werguna²¹ – apostołskiego wizytatora dla ukraińskich katolików mieszkających w Niemczech. Tego samego roku w Polsce aresztowano i uwięziono biskupów przemyskich: Jozafata Kocyłowskiego²² i jego pomocnika Grzegorza Lakotę²³, których wydano w ręce bolszewików.

Następowały jedne po drugich masowe aresztowania duchowieństwa UGCC, likwidowano archiwa biskupów, zabierano i niszczone rzeczy użytku religijnego, kleryków zaś zmuszano do służby w Armii Czerwonej²⁴. Sprawować posługę duszpasterską mogli jedynie księża, którzy byli „oficjalnie zarejestrowani” w urzędach lokalnych. Tak więc, prześladowania, areszty hierarchów oraz księży utrudniły sprawowanie posługi duszpasterskiej wśród wiernych na terenach zachodniej Ukrainy.

W maju 1945 r. biskup Makary zorganizował tzw. grupę inicjatywną, której celem było przyłączenie UGCC do rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Nowo powstała grupa została zaaprobowana przez władze radzieckie oraz ogłoszono ją jedynym administracyjnym organem UGCC na zachodniej Ukrainie. Na czele grypy stanął ks. Hawryło Kostelnik, który szybko rozpoczął kampanię przyłączenia unitów do prawosławia. Pierwsze podjęte działania opierały się na przekonywaniu księży UGCC, aby zerwali więź ze Stolicą Apostolską. Głównymi narzędziami „grupy inicjatywnej” były zastraszanie aresztem oraz stosowanie przymusu. Duchownych, których nie udało się przekonać do przejścia na prawosławie przekazywano organom NKWD. Agenci tajnej policji z „grupy inicjatywnej” wzywali księży na tzw. nocne rozmowy, w trakcie których dawano im do wyboru: przyłączenie się do prawosławia albo areszt i zesłanie na Syberię.

W roku 1945 ponad 5000 księży greckokatolickich zostało aresztowanych i osadzonych w więzieniu. Należy zaznaczyć, że niektórzy księża ukrywali się w domach wiernych bądź w lasach. Ponadto, zamykano kościoły w parafiach, w których doszło do aresztowań ukrywających się księży greckokatolickich. Niemniej 1 lipca 1945 r. w czasie tych prześladowań około 300 odważnych księży wysłało do Moskwy list, w którym protestowali przeciwko prześladowaniu UGCC oraz negatywnie ocenili działanie „grupy inicjatywnej”.

²¹ Петро Іванович Вергун (ukr.) – prałat UGCC, błogosławiony. Skazany na siedem lat łagru, konfiskatę mienia i utratę praw publicznych na 3 lata. Zmarł na zesłaniu, na którym przebywał po zakończeniu wyroku.

²² Йосафат Коциловський (ukr.) – greckokatolicki biskup przemyski, męczennik, błogosławiony Kościoła katolickiego.

²³ Ukr. Григорій Лакота – biskup pomocniczy greckokatolickiej diecezji przemyskiej, męczennik, błogosławiony Kościoła katolickiego.

²⁴ Szerzej na ten temat: W. Paszczenko, *Hreko-Katołyky w Ukraini wid 40-ch rokiw XX stolittia do naszych dniw*, Połtawa 2002; W. Serhijczuk, *Neskorena Cerkwa. Podwyżnyctwo hreko-katołykiw Ukrainy w borot'bi za wiru i derżawu*, Kyjiw 2001.

W tym samym czasie prawosławny biskup Makary przy pomocy agentów NKWD oraz „grupy inicjatywnej” rozpoczął we Lwowie przygotowywanie tzw. soboru jedności²⁵. Jego celem miało być przyjęcie UGCC do rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

Likwidacja UGCC w Galicji

8–10 marca 1946 r. we Lwowie odbył się tzw. pseudosobór lwowski, na którym zniesiono postanowienia unii brzeskiej z 1596 r. oraz ogłoszono „przyłączenie UGCC do rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej”²⁶. Dokonując analizy materiałów źródłowych w odniesieniu do „pseudosoboru lwowskiego”, trudno przyjąć, że miał on charakter prawno-kanoniczny, z tego względu, że:

- 1) nie brał w nim udział żaden z ukraińskich katolickich biskupów, bez których nie może odbyć się sobór lokalny danego kościoła;
- 2) był zwołany przez przewodniczącego „grupy inicjatywnej” ks. Kościelnickiego, który nie posiadał pełnomocnictwa władzy kościelnej UGCC;
- 3) delegaci nie byli kanonicznie wybrani.

Ponadto, materiały w języku ukraińskim i rosyjskim potwierdzają, że od strony rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej wyżej wspomniany „pseudosobór” nie był ważny. Według kanonów Kościołów Wschodnich, jeden Kościół Wschodni nie może ingerować w sprawy innego Kościoła, tym bardziej że UGCC nie przynależał do rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, lecz stanowi część Kościoła katolickiego z zachowaniem obrządku wschodniego. Co więcej, pseudosobór ogłosił się jako „Sobór UGCC”.

Ze strony władz radzieckich, które zainicjowały przeprowadzenie oraz wcielenie postanowień „pseudosoboru lwowskiego”, również należy go uznać za nieważny, ponieważ naruszał paragraf 104 konstytucji sowieckiej Ukrainy, w której zawarta jest nota dotycząca oddzielenia Kościoła od państwa. Można zatem twierdzić, że był to celowy plan przyłączenia UGCC do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Ponadto „pseudosobór lwowski” był organizowany i finansowany przez władze państwowe.

²⁵ Sobór został zorganizowany 8–10.03.1946 r. we Lwowie; uczestnikami byli księża, którzy wyrzekli się jedności z Rzymem oraz dwóch biskupów, o których mowa w artykule. Ogółem sobór liczył 204 księży, 12 świeckich delegatów a ogólna jego liczba stanowiła 3470 osób. Zob. J. Stocki, *Lwowski sobór 8–10 marca 1946: przygotowania, przebieg i skutki. Rola systemu totalitarnego*, Pamięć i sprawiedliwość 1 (2009), s. 237–268.

²⁶ Był zaprojektowany i prowadzony przez władze radzieckie. Co więcej, siłą wprowadzano jego postanowienia w życie. Szerzej na ten temat: I. Andruchiw, *Relihijne žyttia na Prykarpatti: 1944–1990 roky, Istoryko-prawowyj analiz*, Iwano-Frankiwsk 2004; B. Bociurkiw, *Ukrajinska Hreko-Katolyčka Cerkwa i Radianska derżawa (1939–1950)*, Lwiv 2005.

Należy zaznaczyć, że jeszcze przed rozpoczęciem „pseudosoboru lwowskiego” prześladowano „niepokornych” księży, osoby konsekrowane oraz osoby świeckie, które aktywnie angażowały się w życie religijne wspólnot lokalnych. Już w kwietniu 1945 r. aresztowano wszystkich ukraińskich katolickich biskupów, którym przewodniczył metropolita Józef Ślepy, jak również kilkuset aktywnych księży. Dramatem dla UGCC była przymusowa deportacja hierarchów oraz duchowieństwa na Syberię. Tym sposobem władza radziecka chciała zastraszyć wszystkich tych, którzy nie chcieli przejść do rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

Planowe i podstępne zwołanie „pseudosoboru lwowskiego” w marcu 1946 r. miało stać się zatem jedynie swego rodzaju przykryciem bezprawnej działalności władzy radzieckiej, której celem była likwidacja UGCC, ale przeprowadzona w taki sposób, aby wszyscy sądzili, że UGCC sam siebie zlikwidował. Analizując ponadto materiały odnoszące się do tematyki likwidacji UGCC na Ukrainie, nasuwa się wniosek, że wszelkie prześladowania były odgórnie sterowane przez władze radzieckie, kierujące się ideologią komunistyczną. I wreszcie czasy rządów radzieckich na Ukrainie charakteryzowały się bezwzględny prześladowaniem zwłaszcza Kościoła katolickiego.

LIKwidACJA KOŚCIOŁA GRECKOKATOLICKIEGO W LATACH 1939–1946 NA UKRAINIE

(STRESZCZENIE)

Wiek XX wiąże się ze szczególnie trudnym okresem dla Kościoła greckokatolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego – prześladowaniami duchowieństwa oraz wiernych. Wroga polityka Związku Radzieckiego spowodowała, że zmuszony był on do działania w ukryciu, co przyczyniło się do rozwoju ukraińskiego patriotyzmu oraz samoidentyfikacji narodowej i religijnej znacznej liczby wiernych, zwłaszcza zamieszkujących terytorium Ukrainy Zachodniej.

LIQUIDATION OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH FROM 1939–1946

(SUMMARY)

The twentieth century for the Greek Catholic Church of the Byzantine-Ukrainian rite is associated with a particularly difficult period: the persecution of the clergy and the faithful people. Through the hostile policy of the Soviet Union the Church was forced to act in secret. That became the basis for the Ukrainian patriotism, national and religion self-identification for a large number of faithful living particularly in the territory of Western Ukraine.

DIE AUFLÖSUNG DER GRIECHISCH-KATHOLISCHEN KIRCHE IN DEN JAHREN 1939–1946

(ZUSAMMENFASSUNG)

Das zwanzigste Jahrhundert wird mit einer besonders schweren Periode für die griechisch-katholische Kirche des byzantinisch-ukrainischen Ritus, d.h. mit der Verfolgung der Geistlichen und Laien, verbunden. Die feindliche Politik der Sowjetunion hat bewirkt, dass die Kirche zur Untergrundaktivität gezwungen war, was zur Entwicklung des ukrainischen Vaterlandsliebe sowie der nationalen und religiösen Selbstidentifikation einer ansehnlichen Anzahl von Gläubigen (besonders unter der in der westlichen Ukraine wohnenden Bevölkerung) beigetragen hat.